

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ РЕЦЕПЦІ БУТТІЙНОСТІ ДІАЛОГІЗУВАННЯ

Нинішній стан і перспективи людського буття демонструють зростання практичної значущості діалогічного підходу при вирішенні найрізноманітніших проблем – монологізм мислення і культури засвідчив свою обмеженість. Було б перебільшенням артикулювати появу саме сучасного соціокультурного розвитку посутніх відмінностей світоглядних позицій, культурних традицій тощо. Однак, традиційно існуючі, ці відмінності за сучасних обставин набувають конфліктно спричинювального характеру. Конституційовані в епіцентрі соціокультурного поступу міжсуб'єктні відносини актуалізують діалогічне спілкування. Як посутньо буттійнісний чинник, воно зінціповане не запитами рефлексії, а є життєво закоріненим в умовах антропологічної кризи кінця ХХ ст. Нагальні проблеми більш-менш чітко окреслюються і вирішуються у площині спільного поля взаємин, у своєчасності й умінні організувати змістовне діалогізування. Останнє набуває особливого значення за умов національно-культурного відродження, виходу українського буття на новий цивілізаційний рівень.

Сучасність актуалізує різні види діалогу (зокрема, діалог культур, внутрішній діалог тощо). Як розмова між двома чи кількома особами, написана у формі бесіди частина тексту або літературний твір загалом, жанр публіцистичної, критичної чи філософської літератури, діалог традиційно привертав увагу дослідників. Предметом пильного вивчення він відзначений у некласичній філософії формуванням діалогічного напрямку у літературі і наукових галузях – мовознавстві, стилістиці, психології, педагогіці, семіотиці, літературознавстві (М.М. Бахтін, М.Бубер, Г.Марсель, С.Л. Франк, С.Л. Рубінштейн, О.Розеншток-Хюсі, П.Рікер, Е.Левінас, Е.Муньє, Г.Батіщев, В.С. Біблер) [1].

Успішне здійснення подальших діалогічних перспектив реалізується на більш змістовно сформованих філософсько-світоглядних узагальненнях теоретично переосмисленого, систематизованого досвіду історико-філософських трансформацій діалогізму, віднаходження способів, шляхів його реалізації у життєво важливих сферах сучасного соціуму і культури, що стало предметом висвітлення у спеціальних дослідженнях [2; 3].

Метою нашого дослідження є висвітлення визначальності людиноконститууючої спрямованості ставлення до Іншого у діалогічному спілкуванні.

Перед людиною, яка формується, постає безмежний, розмаїтий світ, який, так чи інакше, сприймається і який має бути пережитим по-людськи. За самою своєю природою людина прагне почути багатство голосів світу, але між нею і природою – посутня відмінність, олюднені природа і дійсність мають бути їй представлені людиною. Не “німа” предметність, а інша людина є наділеною привілейованим статусом такого репрезентанта – говорити і бути ініціатором смислотворення [4].

Діалогічна за своєю природою мисленнева діяльність здійснюється як діалектика “діалогізації” і “монологізації”. Якщо осмислення подій, явищ, інформації спочатку є у свідомості її “обговоренням”, а потім – особистісно умотивованим визначенням остаточно на даному етапі “свого” результату “монологізованої свідомості як одного і єдиного цілого” (М.Бахтін), то останнє в даному статусі має сенс лише щодо Іншого. Кожне слово, зазначав М.Бахтін, є “двоголосим”, воно доконечно “відлунює” діалогом, видає таємницю життєвості відношення “Я–Ти” як реального представлення людиностверджувальних якостей і можливостей, дає можливість безпосередньо (без посередників) розгледіти, оцінити особистісно зманіфестовувані індивідуальні відмінності Іншого. Останні при цьому утверджуються, розвиваються, отримують своє

“продовження” і повертаються позитивно стверджувальною атмосферою. Інший є неминучістю у процесах людиноформотворчості – лише зініційованими зустріччю з ним предметними смислами світу розвивається мислення “про щось”. Інший відкриває можливості “заповнення” цього “щось”, коли у свідомості й розгортається власне мислення, позаяк доконечністю для нього є предметний світ. Відношення “Я–Ти” є життєвим простором утвердження людини [5]. Суб’єкт-суб’єктне відношення, як “персоніфікація”, є для людини визначальним, порівняно із суб’єкт-об’єктним, як “опредметненням”, зазначав М.Бахтін.

Але, як “початок інтелігібельності” [6, 133], відношення до Іншого є відношенням “до абсолютно слабкого, незахищеного” [6, 129]. Відтак центральною ідеєю філософії діалогу, вважає Е.Левінас, є “асиметрія інтерсуб’єктивності” [6, 129], у світлі чого актуалізуються присутні морально-етичні питання.

Справді, для діалогу, як взаємодії “Я–Ти”, є характерними такі присутні риси: 1) взаємозумовленість визнання самості особистісного буття (особистості) як самоцінності Іншого; 2) свідоме сприймання реакції Іншого; 3) позитивно стверджувальне підтримання дискурсивно спрямованої взаємодії; 4) змістовне розширення спільного простору взаємозініційовання як “поширення себе” за посередництвом сприйманням Іншого; 5) результуюче конституювання якісно нових смислових орієнтацій як форми узгодження (поєднання) відмінних вихідних позицій.

У певному розумінні “кульмінацією” діалогу є зміцнення простору інтерсуб’єктивного досвіду його актуалізацією діалогізуючим визнанням первинно непроминальної значущості Іншого як початкового, вихідного. Потреба в Іншому, його розуміння, досягнення порозуміння з Іншим, зокрема і з самим собою як Іншим, є визначальними в діалозі, шляхом досягнення відкритості світу для мене, способом “відкривання” світу. Визначальна роль Іншого зумовлює асиметричність “Я”–”Ти”–відношення. У зв’язку з цим, Е.Левінас зазначає: “Відношення до Іншого не симетричне, як вважає М.Бубер: коли я, згідно з М.Бубером, промовляю “Ти” іншому “Я”, то переді мною постає таке “Я”, яке говорить мені “Ти”. Тут ми маємо відношення взаємності. Я ж, навпаки, вважаю, що відношення до Лиця є асиметричним: мені від початку не важливо, як Інший ставиться до мене, це його справа. Для мене він щонайперше той, за кого я відповідальний” [6, 129]. Такі переакцентування у “Я–Ти–відношенні” актуалізують його морально-етичні питання.

С. Л. Франк виокремлював дві основні форми становлення відношення “Я–Ти”. На першому етапі “Ти”, позаяк перебуває “в одній сфері буття зі мною”, переживається мною як “щось чуже, загрозливе”, у якості “іншого Я” суперечить моєму єдиному “Я”, “має моторошність двійника” [7, 363]. За таких обставин, природно, “Я” відступає в глибину самого себе – і якраз саме тому вперше усвідомлює себе як внутрішнє самотуття” [7, 364]. Людина, зазвичай, при цьому ніяковіє, загальновідомим конкретним відображенням цього стану є соромливість – відчуття незручності, замішання. Але якраз у цьому стані бентежності “уперше пробуджується свідомість “Я” – зароджується саме “Я” як актуалізоване буття у собі і для себе” [7, 364].

Кожна людина – це унікальна єдність життєвих здобутків, прагнень і ідеалів, спрямованих у майбутнє. Інший сприймає мене не в моїй власне духовній спрямованості потенційності, яка, по суті, для нього прихована, а в безпосередньо даній представленості сьогодення, у тому, що, як здається, вже втратило смисл, має бути подолане більш високим, вартим на увагу як мою власну, так і інших. Соромливість засвідчує моє небайдуже ставлення до Іншого, більше того, життєвість з моїх позицій і для мене ставлення Іншого до мене і, насамперед, визнання мене у моїх життєвих виявах, моєї значущості для іншого, моєї гідності. Саме соромливість, як, мабуть, жодне з інших моральних почуттів, є органічно пов’язаною із гордістю і гідністю людини, її власним особистісним самовідчуттям, з її вимогливістю до самої себе, а відтак, знову таки, з розумінням нею честі і відповідальності. Соромлива – людина горда і гідна, для неї

недобра слава несумісна навіть із самим життям: “краще смерть, ніж вічний сором!” (Л.Українка). Не соромлива людина, зрештою, не має гідності – те, чим, ким і як вона є для інших, для неї не існує. Тому щодо Іншого соромливість щонайперше і видає в людині максимально зконцентровану індивідуально-особистісну властивість її інтимного внутрішнього життя, це надзвичайно чутливий особистісно життєвий “нервовий рецептор”, який не може не бути відкритим до Іншого, і, водночас, який особливо ретельно оберігається “Я” від стороннього погляду.

Соромливість – це вияви моральної наснаги, сили волі гордої і гідної людини, яка у світлі відношення до Іншого, усвідомлюючи свої особистісні можливості, здатна доходити висновку про реальні наслідки їх практичної реалізації, про міру самоздійснення, здатна розуміти, якою мірою вона постала власне собою в процесі своєї життєдіяльності, наскільки і чому її можливості не були реалізовані. Для існування мого “Я” я маю розглядати, бачити себе очима інших, Інший завжди присутній у мені, “при моїй сутності”, аби усвідомлював, існував “Я”. Свідченням цієї доконечної “присутності” Іншого і є соромливість, доконечно непроминальна якість конституювання “Я”. Воно “внутрішньо інтегрується, втрачає свою безпосередню безмежність, зосереджується навколо свого внутрішнього центру і тим самим уперше стає “Я”, яке, як найвища центральна інстанція, є, відтак, представником цілого” [7, 365]. “Ти” є ініціатором “відчуженості”, замкнутості “Я”, але і його поступового більш життєвого увиразнення, коли, зрештою, завдяки “Ти”, “Я” віднаходить підтвердження свого буття поза самим собою, як зовні дану, таку, що зовні йому відкривається і в цьому сенсі об’єктивну реальність”, “реальність заспокійливу”, позаяк “внутрішньо тотожну “Я” [7, 367].

У діалозі досвід суб’єктів трансформується, відношення до Іншого актуалізує самосвідомість, розвиток її змістовності як чинника внутрішньої зосередженості, джерела наперед не визначеного, не представленого, але такого, що передує будь-якому іншому, інтерсуб’єктивному досвіду. Поза повагою до Іншого – поза сприйняттям “Ти” як самоочевидної, внутрішньо правомочної реальності – немає завершеної самосвідомості, немає внутрішнього міцного самобуття” [7, 367]. Інтерсуб’єктивний простір висвітлений статусом первинності “Я–Ти” відношення щодо будь-яких відносин і, своєю чергою, визначальної ролі Іншого в усвідомленні “Я” свого існування. Інший є епіцентром конституювання неодмінності моральної відповідальності як доконечно єдиного чинника вивищення “Я” – трансцендування до “Ти” життєстверджуюче трансформується сповненням життя відповідними смислами. З Іншим я в особливих відносинах, які щонайперше визначені небайдужістю, у будь-якому разі ці відносини не можуть бути апатичними. “Я” рахуюся з Іншим, зважаю на істотність відносин з Іншим, визнаю його. Соромливість є власне лише найпершим об’єктивним свідченням цього визнання. Ще Аристотель зазначав, що “людина соромиться тих, з ким рахується”. Тому, за великим рахунком, саме Інший і є творцем моєї особистості, визначаючи мою унікальність і зініційовуючи щобільші її життєві вияви.

Буттійність людини розгортається у суспільному просторі відношень між “Я” та Іншим. Самим собою кожен постає лише у відносинах з Іншим, діалог дає можливість закріпити, увиразнити статус кожного існування.

Задовольняючи матеріальні потреби і підтримуючи відповідні умови, людина, між тим, може бути собою лише у власне людських вимірах, на засадах найвищих цінностей. Осягнення “вищості” своєї природи і практична реалізація є провідним лейтмотивом складного життєвого процесу, в якому кожен є і об’єктом, і суб’єктом, але коли, по суті, адекватною є лише “Я-участь” кожного як відношення до Іншого. Інший змінюється, отримуючи нові якості, крізь відповідні зміни “Я”. Контекст відношення “Я–Ти” наскрізно буттійнісний, є тим, чим і як живе, життєдіє і є людина.

Діалогізування є глибоко гуманістичним. “Я–Ти” – це відношення дійсних індивідів, таких, якими вони є у дійсності свого існування; воно не лише не обмежує їхні вияви, а, навпаки, демонструє доконечність їх відкритості, визнання можливих виявів, їхню “май-

буттєвість”; у його світлі людина має бути, його конкретикою перебігів відношення “Я–Ти” увиразнює представленість особистісної буттєвості. Тому, у його смисловій концентрації трансцендування до “Ти” є, зрештою, виявом найвищого душевного почуття – любові. Це, по суті, безальтернативний висновок, якщо “Ти” потрібна особистісно зініційовуюча для “Я” “Я – подібна” “суща реальність” [7, 374–375]. Саме тому Е.Левінас наголошує на доленосності “зустрічі з Іншим”, яка “вже є моєю відповідальністю за нього. Відповідальність за ближнього – це те, що називається любов’ю до ближнього, милосердям, любов’ю, в якій етичне домінує над пристрастю” [6, 128].

Діалогічне спілкування – це спосіб завдяки Іншому “до-сутнісного повернення”, можливість “повернення людини до самої себе, до своєї сутності”, завдяки чому воно є “синонімом справжнього життя людини” [8, 434]; у ньому “явище зустрічі з “Ти” якраз і є місце, в якому вперше у справжньому смислі виникає саме “Я” [7, 355].

Шлях до Іншого є змістовно концентрованим оприявленням неодноразового перепройденого завдяки Іншому шляху до себе, максимально стислим, чітким, вичерпним представленням сформованої узагальненої думки, змістовність, глибина, доречність якої завжди є показником справжності діалогу. До–Ти відношення увиразнює змістовність повернення до “Я” завдяки Іншому.

На засадах “Я–Ти”-відношення життєстверджувально актуалізується внутрішній світ його учасників. Діалогізування – це максимально взаємоприйнятний спосіб при-відкривання, нових смислів, підсилення смислової доцентровості його змісту, а отже, і майже необмежених можливостей актуалізації цього змісту. Діалогізування сучасністю синтезує минуле і майбутнє. Водночас присуття прикмета “Я–Ти”-відношення – це упорядкувальна спрямованість; у взаємоприйнятній атмосфері ним зманіфестується “космос, що проходить крізь свідомість живої істоти” [9, 121], який поза зверненням у діалогізуванні питанням Іншого лишався б неоприявеним. Діалог має своєю передумовою послідовність, вираженість формулювання питань, але “Я” – у стані “готовності відповідати” Іншому, відповідальний [6]. Делегуючи себе своїми питаннями Іншому й отримуючи відповіді, діалогізуючи, “Я”, лише як відповідальний, здобуваюся на розширення смислового простору взаємодії. Посутньо важливими при цьому є логічність, об’єктивність, неупередженість, тактовність міркування. А істини, що зароджуються завдяки сформульованим питанням і відповідям, є наслідком взаємозіткнення різних думок, точок зору, у діалозі за посередництвом Іншого ніби “об’єктивується” міркування, набуваючи “зримого” характеру, доконечно виходячи за межі логіки окремої свідомості. Бо в діалозі за самою його суттю щонайперше зманіфестується морально-етичне конструктивне начало.

Сучасний соціокультурний поступ представлений розмаїттям процесів і тенденцій, покликаних промовити своє слово, тією чи іншою мірою здатних впливати на стан і перспективи людини і суспільства. Об’єктивна значущість, вагомість цього слова задалегідь не дається, а якраз змістовніше вимальовується завдяки дискусії, діалогізуванню, що є, по суті, визначальним чинником самосвідомості сучасної культури.

Відкритість “Я” до Іншого максимально важлива “відкриванням”, сприйманням його індивідуально-особистісних особливостей – по суті, як особистісне взаємозініціювання. Водночас якраз у просторі останнього щобільше увиразнюється й сама дійсність існування суб’єктів спілкування – лише з Іншого ті чи інші аспекти дійсності дістають більшої значущості для “Я”. А, отже, глибина, змістовність діалогу визначається мірою взаємовідкритості і її смислового наповнення, повнотою взаємозініційованого смислу, який не може не бути зманіфестуванням особистісного начала, смисл якого – не передданість, а тут-тепер визнаваність особистісної потенційності Іншого, доконечно його сприймання у якості визначального реальність центру, як життєстверджуючого відношення. Його прикметою є те, що воно, тією чи іншою мірою, наскрізне для міжлюдських повсякденних стосунків, все ж перебуває ніби над ними. Це – спілкування змістовності життєвиявів “Я–Ти”, як конституювання буттійнісних засад існування

людини, голос Іншого і промовлене у відповідь є витворенням змістовного матеріалу “осмислювання” суцього, утвердження гідної у своєму статусі людини, відкритої до багатоголосся світу і здатної у ньому розпізнавати, точніше – творити, сприйнятливо особистісні смисли.

Діалогізування – відкритість людини до об’єктивування особистісних намірів, інтересів у максимально взаємсприйнятливий спосіб, не протистояння іншому, а сприймання у його виявах, таким, яким він є, а відтак – і в спосіб самоствердження. Промовлене і почуте у діалозі утворюють єдність тих, що діалогізують, започатковуючи максимально наближені до кожного життєвияви.

Відкритістю “Я–Ти”–відношення позначається індивідуально-особистісна неповторність людської цілісності – уможливлена відношенням до Іншого людська самість конститується як цілісність, діалог потребує всієї людини. Зрозуміло, визначальними складовими структури особистості є міжособистісні відносини, особистість – людина, для якої беззаперечно потрібною є відкритість до світу, іншої людини, спосіб життєдіяльності як відкриття себе світові, створення адекватних умов. Це не просто конкретне уміння, а присутня, буттійнісна якість: бути – значить діалогізувати зі світом, собою, іншою людиною, конститууючи статус особистості.

Діалогіка є присутнім способом підходу до особистісного буття; ідеї особистісного буття адекватно охоплюються, викладаються саме на її засадах; вона уможлиблює присутнє “необмеження” таємниць особистісного буття, непроминальною якістю якого є діалогізування принципової відкритості людини, незвідність її до “формування сутності”. Людина як особистість – це доконечність здійснення можливості набувати даного статусу, отримання на його рівні, а не здобутий закінчений статус у певних життєвих умовах. Відкривається якісно новий смисл відповідальності. Особистість сама є умовою здійснення людини у її непроминально самоцінних якостях; отже, вона перебуває у стані неперервно здійснюваного діалогічного відношення. Особистісний статус людини видає її діалогічне ество: якщо на особистісному рівні є доконечний чинник діалогізування, то він закономірно “наявним” має бути від самого початку, як природно людська властивість, а не така, що привноситься штучно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Диалог: лингвистические и методические аспекты. – М., 1992.
2. Библер В.С. Мышление как творчество (Введение в логику мысленного диалога). – М., 1975.
3. Федотова В.Г. Коммуникация и диалог в науке и за ее пределами // Общественные науки и современность. – 2004. – № 5.
4. Выготский Л.С. Детская психология // Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти тт. – М., 1984. – Т. 4.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь // Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6-ти тт. – М., 1984. – Т. 2.
6. Левинас Э. Философия, справедливость и любовь // Филос. науки. – 1991. – № 6.
7. Франк С.Л. Сочинения. – М., 1990.
8. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1972.
9. Вернадский В.И. Избранные сочинения. – М., 1965. – Т. 5.